

*Εισήγηση Αικατερίνης Χιωτέλλη
στο ΙΓ΄ Πανελλήνιο Λειτουργικό Συμπόσιο
Στελεχών Ιερών Μητροπόλεων
της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος
Τήνος, 19-21 Σεπτεμβρίου 2011*

**Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ ΩΣ ΕΦΟΔΙΟ ΓΙΑ ΜΙΑ
ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ**

Πριν προχωρήσω στο κυρίως θέμα μου, ας μου επιτραπεί να εκφράσω, όσο γίνεται πιο σύντομα, μερικές σκέψεις πάνω σε ορισμένα πορίσματα των ένδεκα (από τα δώδεκα) προηγούμενων Πανελλήνιων Λειτουργικών Συμποσίων, οργανωμένων από την Ειδική Συνοδική Επιτροπή Λειτουργικής Αναγεννήσεως, πορίσματα που η σεβαστή Επιτροπή είχε την καλοσύνη να θέσει στη διάθεσή μου.

Η παρούσα πραγματοποίηση του ΙΓ΄ Πανελλήνιου Λειτουργικού Συμποσίου αποτελεί σαφή ένδειξη της φροντίδας της σεβαστής Ιεραρχίας για τον λαό του Θεού, του οποίου λαού, όπως ακούμε αρκετές δεκαετίες τώρα, έργο είναι η Λειτουργία: *‘λαού το έργον’*. Έστω κι αν αυτό επαληθεύεται ή όχι από την πραγματικότητα.

Ήδη από το Β΄ Λειτουργικό Συμπόσιο, το έτος 2000, με θέμα: *‘Το αίτημα της λειτουργικής ανανεώσεως στην ορθόδοξη Εκκλησία σήμερα’* η ειδική αυτή Επιτροπή θέτει μεταξύ των σκοπών του Συμποσίου και την προσπάθεια να καταστεί σαφής η σημασία του όρου *‘λειτουργική αναγέννησις’*. Με τον όρο, λοιπόν, αυτόν σημαίνεται ***‘η συνειδητή συμμετοχή στη θεία λατρεία και η ανάπτυξη λειτουργικής αγωγής του πληρώματος της Εκκλησίας, ώστε οι πιστοί να μην είναι παθητικοί θεατές και ξένοι προς τα τελούμενα.’*** Σημαίνεται ακόμα ***‘η κατανόηση των λόγων, των τύπων και των συμβόλων που χρησιμοποιούνται κατά τη θεία λατρεία, εφόσον αυτή χαρακτηρίζεται ως ‘λογική λατρεία’.***

Η αποσαφήνιση αυτή αποτελεί ταυτόχρονα και μια διαπίστωση παρουσίας προβλημάτων στον καίριο αυτόν τομέα που αφορά τη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας. Το γεγονός μάλιστα ότι η τακτική ετήσια σύγκλιση του Λειτουργικού Συμποσίου με πανελλήνια συμμετοχή έχει γίνει θεσμός δείχνει τη σοβαρότητα με την οποία αντιμετωπίζονται τα προβλήματα αυτά.

Από τα πορίσματα αυτών των συμποσίων γίνεται εμφανής η μέριμνα για την: **‘ακόμα μεγαλύτερη κατανόηση του λατρευτικού πλούτου της Εκκλησίας μας και την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συμμετοχή του λαού μας στην αγιάζουσα λατρευτική ζωή της...μέσα στις σύγχρονες ανάγκες των χριστιανών και ιδιαίτερα στις νέες συνθήκες ζωής που προέκυψαν για τον αστικό πληθυσμό της Εκκλησίας μας’**. Προτείνεται μάλιστα **‘η μετατροπή των λειτουργικών βιβλίων σε ηλεκτρονική μορφή,’** ώστε η προσβασιμότητά τους μέσω διαδικτύου να συνεισφέρει στη λειτουργική αγωγή των πιστών. Δεν γνωρίζω αν αυτή η τόσο σημαντική πρόταση πραγματοποιήθηκε.

Πολύ ενδιαφέρουσα επίσης η **‘προτροπή για ανάδειξη του κοινοτικού χαρακτήρα της Θείας Λειτουργίας, για συμμετοχή των πιστών στην ψαλμωδία, για ανάγνωση των ιερατικών ευχών εις επήκοον όλων και για επίτευξη του διαλογικού τρόπου εκφοράς της ευχαριστιακής αναφοράς’**. Επιχειρήθηκε άραγε έστω και πειραματική πραγματοποίηση των προτροπών αυτών, σε ποια κλίμακα και με ποια συμπεράσματα; Δεν το γνωρίζω.

Ανάμεσα στις προτάσεις του συμποσίου με θέμα το Άγιο Βάπτισμα, εντύπωση προκαλεί η πρόταση για προκήρυξη πανελλήνιου θεολογικού-λογοτεχνικού διαγωνισμού συγγραφής νέων βοηθημάτων κατάλληλων για τη βαπτισματική και γενικώς τη λειτουργική αγωγή των πιστών όλων των ηλικιών. Αυτό από το 1999. Ο διαγωνισμός αυτός πραγματοποιήθηκε; Και απέδωσε;

Μεταξύ των μέσων για την επίτευξη της συμμετοχής του λαού στη λατρεία αναφέρεται, από το Β΄ ήδη Συμπόσιο, και η λειτουργική γλώσσα. Αυτό είναι, νομίζω, πολύ σημαντικό, γιατί με τον τρόπο αυτόν, το θέμα της γλώσσας που μας απασχολεί εδώ δεν τίθεται μεμονωμένα ούτε ως αίτημα ανεύθυνων ίσως εκσυγχρονιστικών τάσεων, αλλά εντάσσεται στην ευρύτερη ποιμαντική μέριμνα για την **‘ενεργό και συνειδητή συμμετοχή του λαού στην τέλεση της Θείας Λειτουργίας’**.

Θα μπορούσε εύλογα να διερωτηθεί κανείς αν και σε πόσες από τις διαπιστώσεις παθογένειας στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας μας σήμερα και στις αντίστοιχες προτάσεις αντιμετώπισής τους, σε πόσα από τα πορίσματα των συμποσίων που αναφέρθηκαν πιο πάνω θα συμφωνούσαν όχι μόνο οι ευκαιριακά ή σπάνια εκκλησιαζόμενοι, αλλά και μεγάλο μέρος των τακτικά εκκλησιαζομένων, ακόμα και μέρος του κλήρου. Και θα ευχόταν κανείς να επρόκειτο απλώς για μια αποδοχή ή όχι, πολύ περισσότερο για διάθεση περισσότερης πληροφόρησης και διερεύνησης ορισμένων προτάσεων, που είναι αναμφισβήτητα καρπός μελέτης και έρευνας

κληρικών και λαϊκών μελετητών υψηλού θεολογικού επιπέδου και αποδεδειγμένου κύρους. Η ασυμφωνία σε τέτοια θέματα παίρνει δυστυχώς, πολύ συχνά, τη μορφή αντίστασης, παθητικής ή και ενεργητικής, με εμφανή σημεία εμπάθειας και φανατισμού.

Αλλά είναι καιρός ν' ασχοληθούμε με το θέμα μας. Να δούμε τι μπορεί ν' αποκομίσει κανείς από μια συμμετοχή σε μετάφραση της Αγίας Γραφής, ποιες οι δυσκολίες και ποιοι οι καρποί μιας τέτοιας προσπάθειας. Ποια τα κοινά στοιχεία και ποιες οι διαφορές μεταξύ μεταφρασμένων αγιογραφικών και λειτουργικών κειμένων. Ποιοι πρόσθετοι παράγοντες συντελούν στις συγκεκριμένες δυσκολίες, προκειμένου να προταθούν προς χρήση μεταφρασμένα τα λειτουργικά κείμενα, πως και με ποια κριτήρια θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν οι δυσκολίες αυτές, και πού θα μπορούσαν να στοχεύουν ενδεχόμενες προτάσεις.

Θα πρέπει από την αρχή να διευκρινιστεί, για όσους δεν έτυχε ίσως να το γνωρίζουν, πως η μετάφραση της Αγίας Γραφής στη νεοελληνική γλώσσα, που εκδόθηκε από την Ελληνική Βιβλική Εταιρεία το 1997, είναι καρπός μιας εικοσάχρονης κοινής προσπάθειας των καθηγητών της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης των Πανεπιστημίων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, αρκετοί από τους οποίους δεν βρίσκονται πια ανάμεσά μας. Δεν αγνοήθηκαν βέβαια προηγούμενες ανολοκλήρωτες ανάλογες προσπάθειες ούτε η συσσωρευμένη μεταφραστική πείρα μιας εταιρείας γνωστής ακριβώς για την παγκόσμια προσφορά της στη μετάφραση της Αγίας Γραφής. Από αυτήν ακριβώς την πείρα προέκυψε μια μέθοδος εργασίας, η οποία συνοπτικά έχει ως εξής: κατανομή των επί μέρους Βιβλίων της Καινής και της Παλαιάς Διαθήκης στους μεταφραστές, ανάλογα με την εξειδίκευση και την επιλογή του καθενός, ανταλλαγή ανά δύο των μεταφράσεών τους για παρατηρήσεις και αντιπροτάσεις, υποβολή των κοινής μεταξύ τους αποδοχής μεταφρασμένων κειμένων σε ομάδα αναθεωρητών και στη συνέχεια σε έναν αριθμό αναγνωστών. Το τελικό κείμενο, μετά την αποδοχή ή όχι από μέρους του πρώτου μεταφραστή των υποδείξεων από τα ενδιάμεσα στάδια, καταλήγει για γλωσσική και υφολογική επεξεργασία, εκείνο που αγγλικά λέγεται *rewriting*, σε κάποιον *stylist* (αγγλ.) ή *styliste* (γαλλ.), αφού η λέξη 'υφολόγος' δεν έχει καθιερωθεί στα ελληνικά. Ενώ υπάρχει η λέξη 'υφολογία' που είναι κλάδος της γλωσσολογίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας, και έχει ως αντικείμενο τη μελέτη του γλωσσικού ύφους στον λόγο, ιδιαίτερα στα λογοτεχνικά κείμενα. Δεδομένου, στην προκειμένη περίπτωση, του

σχετικά μεγάλου αριθμού των μεταφραστών, στο έργο αυτού του 'υφολόγου' θα εντασσόταν και μια σχετική ενοποίηση της γλώσσας και του ύφους των μεταφρασμένων από τους ειδικούς κειμένων. Ιδιαίτερα μάλιστα τα ποιητικά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης θα έπρεπε να τυχαίνουν εξαιρετικής προσοχής ώστε, ακόμα κι αν δεν θα μπορούσε να διασωθεί κάτι από την ποίηση του πρωτότυπου, τουλάχιστον το αποτέλεσμα να μην έπασχε από αφόρητη πεζότητα. Το σπουδαιότερο όμως ήταν ότι δεν επρόκειτο για ένα οποιοδήποτε, όσο κι αν ήταν σημαντικό, βιβλίο, αλλά για τον λόγο του Θεού, και όλοι ξέρουμε το δέος που εμπνέει ένας τέτοιος λόγος.

Ποιες ήταν οι δυσκολίες εκείνου που θα καταπιανόταν μ' αυτή την ειδική πτυχή στη διαδικασία της συγκεκριμένης μετάφρασης;

Πρώτα η επισήμανση των σημείων που απαιτούν μια επέμβαση. Αυτό προϋποθέτει μια γλωσσική ιδιαιτερότητα, ένα είδος λαμπτήρα που ανάβει όταν κάτι στο μεταφρασμένο κείμενο δεν πάει καλά. Μπορεί αυτό το κάτι να αφορά το νόημα, πράγμα πολύ συνηθισμένο στις μεταφράσεις. Ο λόγος είναι απλός: ο μεταφραστής γνωρίζει περί τίνος πρόκειται, γιατί έχει μπροστά του το πρωτότυπο. Ο αναγνώστης όμως της μετάφρασης, προσπαθώντας να βγάλει νόημα μόνο από το μεταφρασμένο κείμενο, συμβαίνει κάποτε να διαπιστώνει ότι δεν μπορεί, κι άλλοτε πάλι καταλήγει σε λάθος νόημα. Γιατί συμβαίνει αυτό; Ξέρουμε πως μια λέξη μπορεί να ορίζει ένα σημασιολογικό πεδίο, έναν αριθμό δηλαδή όρων που περιλαμβάνονται στην έννοια αυτής της λέξης, αλλά με την ιδιαίτερη ο καθένας τους σημασία. Στη μετάφραση, ο όρος που θα επιλεγεί πρέπει να λειτουργεί με τρόπο που ν' αντιστοιχεί στη λειτουργία του όρου στο πρωτότυπο ¹. Άλλοτε πάλι μπορεί να πρόκειται για λέξεις ηχητικά παρόμοιες που συχνά οδηγούν σε παρελκυστικές επιλογές, ή ακόμα λέξεις που χρησιμοποιούνται και στη σύγχρονη γλώσσα, με διαφορετική όμως τώρα σημασία ². Σε τέτοιες περιπτώσεις, συνιστάται επιστροφή στο πρωτότυπο, και αναζήτηση μιας λύσης που να μπορεί να γίνει αποδεκτή από τον μεταφραστή ή να γίνει αντικείμενο περιορισμένης ή ευρύτερης συζήτησης ³.

1. Μικρές παρεκκλίσεις στο θέμα αυτό μπορεί να οδηγήσουν όχι μόνο σε ατυχή, αλλά και σε παρερμηνευτικά, κάποτε και σε φαιδρά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, το ουσιαστικό *περίπατος*, ενώ ανήκει αδιαμφισβήτητα στο σημασιολογικό πεδίο του ρήματος *περιπατώ*, θα αλλοίωνε ουσιαστικά την εικόνα του Ιησού που βαδίζει πάνω στ' αγριεμένα κύματα της λίμνης (Ματθ. 14,22).

2. Η λέξη *χειμών* π.χ. άλλοτε αντιστοιχεί στην ίδια λέξη της νεοελληνικής *χειμώνας*, άλλοτε όμως σημαίνει *κακοκαιρία*.

3. Κίνδυνος παρερμηνείας μπορεί να ελλοχεύουν και στη δομή καθαυτή της φράσης που μπορεί να διατηρεί την αμφισημία της και να προσφέρεται σε πολλαπλές ερμηνείες, για παράδειγμα το Ιω. 1,9.

Υπάρχουν πάλι περιπτώσεις που χρειάζεται επέμβαση για λόγους αισθητικούς. Κάποιος κακόηχος συνδυασμός συμφώνων ή φωνηέντων, ένας τονισμός που κάνει τη φράση ν' αγκομαχάει, χασμωδίες, πολυσύλλαβες λέξεις που αλλοιώνουν τον ρυθμό, στοιχείο απαραίτητο ακόμα και σ' ένα κείμενο πεζό, η στίξη που μπορεί ν' αλλάζει το νόημα.

Κι ακόμα η απόδοση των μεταφορών και άλλων σχημάτων του λόγου, που πρέπει να επισημαίνονται, να αξιολογείται ο ρόλος τους μέσα στο πρωτότυπο κείμενο, και ή να παραμένουν, αν αυτό είναι συμβατό με τη νεοελληνική ή, αν όχι, ν' αποδίδονται με τρόπο ώστε να επιτυγχάνεται το αντίστοιχο αποτέλεσμα.

Μέσα από όλες αυτές τις λεπτομέρειες εκείνο που επιδιώκεται είναι ν' αποδίδεται στο ακέραιο ο Θεϊός λόγος, χωρίς να κακοποιείται η σύγχρονη γλώσσα ή να ασκείται βία πάνω της. Αντίθετα, να διερευνώνται και να αναδεικνύονται όλες οι πολλαπλές δυνατότητές της. Να μπορεί ο αναγνώστης ν' ακούει τον λόγο του Θεού στη μητρική του γλώσσα, στη γλώσσα που έδωσε υπόσταση στα πρόσωπα και στα πράγματα γύρω του, στην ύπαρξή του, στη σκέψη και στην προσευχή του. Στη γλώσσα που πέρασε μέσα από γενιές ανθρώπων, που λειάνθηκε και πλουτίστηκε τόσο από την έμφυτη λαϊκή σοφία και το λαϊκό αισθητήριο, όσο και από τη γραφίδα χαρισματικών εργατών του λόγου, που τη σεβάστηκαν, τη δούλεψαν και την παρέδωσαν στις κατοπινές γενιές.

Και ως μου επιτραπεί εδώ μια παρένθεση, για να θυμίσω πως τη γλώσσα που μιλάμε δεν την επέβαλε κανένα κίνημα δημοτικιστών με καμιά πολιτική ή άλλη χροιά. Η γλώσσα που μιλάμε είναι το ζωντανό προϊόν μιας φυσικής εξέλιξης της γλώσσας μας μέσα από τα Ακριτικά έπη και το Δημοτικό τραγούδι στα μεταβυζαντινά χρόνια και, στη συνέχεια, μέσα από την έκρηξη της Κρητικής Αναγέννησης με τους θαυμαστούς καρπούς της, που οι χυμοί τους, έστω και μέσα από την προσφυγιά, έθρεψαν το γλωσσικό αισθητήριο του Σολωμού και της Επτανησιακής Σχολής. Και δεν ξέρουμε πώς θα είχε εξελιχθεί αυτή η γλώσσα, αν δεν μεσολαβούσε ο Κοραΐς με την κατασκευασμένη στο Παρίσι καθαρεύουσά του, η κυριαρχία της Αθηναϊκής Σχολής που φίμωσε τον Σολωμό, και τέλος οι αιματηρές γλωσσικές έριδες που οι συνέπειές τους είναι ακόμα απτές στη γλωσσική μας, και όχι μόνο, σύγχυση.

Κλείνουμε την απαραίτητη αυτή νομίζω παρένθεση, για να συνεχίσουμε με την αναζήτηση των καρπών που απέφερε η προσπάθεια αυτή. Ποια ήταν δηλαδή η αποδοχή από μέρους των πιστών αυτής της καινούργιας δυνατότητας που τους

προσφερόταν. Οι πρώτες αρνητικές αντιδράσεις πρέπει να πούμε ότι προέρχονταν κυρίως από τις προκαταλήψεις που συνόδευαν το όνομα της εκδότριας εταιρίας. Όταν ορισμένες Μητροπόλεις πρόσθεσαν στο εξώφυλλο το όνομα και το κύρος τους, η μεταφρασμένη Καινή Διαθήκη γνώρισε μια αποδοχή άνευ όρων. Δεν ήταν σπάνιο ν' ακούς ανθρώπους, άλλους αρκετά εξοικειωμένους με το πρωτότυπο κι άλλους όχι, να καταθέτουν ότι είχαν την αίσθηση πως διάβαζαν τα Βιβλία της Καινής Διαθήκης για πρώτη φορά, πως άκουγαν στη γλώσσα τους τον λόγο του Θεού, μια εμπειρία Πεντηκοστής. Όσο για την Παλαιά Διαθήκη που κυκλοφόρησε αργότερα, μεταφρασμένη από το εβραϊκό πρωτότυπο, άγνωστη κατά το μεγαλύτερο μέρος της στους ορθόδοξους αναγνώστες, έτυχε, σύμφωνα με αξιόπιστες προσωπικές μαρτυρίες, ενθουσιαστικής υποδοχής¹.

Σε ό,τι αφορά την αποδοχή της μεταφρασμένης Αγίας Γραφής στον λειτουργικό χώρο και χρόνο, τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν το ίδιο θετικά. Για την ιστορία, πρέπει ν' αναφέρουμε τα εξής:

Στα πορίσματα του Ε' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου το 2003 με θέμα *'Η Αγία Γραφή στην Ορθόδοξη Λατρεία'* αναφερόταν μεταξύ άλλων και **'η ανάγκη χρήσης δόκιμων μεταφράσεων των βιβλικών κειμένων κατά τη διάρκεια της λατρείας, προ, εντός ή αντί του κηρύγματος'**. Τον ίδιο χρόνο, με εισήγηση της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής Λειτουργικής Αναγεννήσεως, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος ενέκρινε την έκδοση από την Αποστολική Διακονία, σε συνεργασία με την Ελληνική Βιβλική Εταιρεία, του *Εκλογαδίου*, με το κείμενο των αποστολικών και ευαγγελικών αναγνωσμάτων των Κυριακών και των σπουδαιότερων εορτών, και αντικριστά τη νεοελληνική μετάφραση.

Δεν διαθέτω ακριβείς ημερομηνίες για το πότε άρχισε το πειραματικό στάδιο ανάγνωσης της μετάφρασης μετά το αποστολικό και μετά το ευαγγελικό ανάγνωσμα αντίστοιχα, ούτε για το πόσο κράτησε. Θυμάμαι όμως τον τρόπο ανάγνωσης της μετάφρασης από τον αναγνώστη και τον διάκονο ή τον ιερέα. Ήταν φανερό ότι δεν υπήρχε καμιά προετοιμασία, καμιά συναίσθηση ότι αυτή η δεύτερη ανάγνωση είχε

1. Ένα από τα ποιητικά της Βιβλία, το Άσμα Ασμάτων, χρησιμοποιήθηκε από τον γνωστό σκηνοθέτη Δήμο Αβδελιώδη για τη δημιουργία χοροδράματος που ανεβίστηκε στη σκηνή με πολλή επιτυχία.

Έτυχε επίσης σε μια θεατρική παράσταση να αναγνωρίσω στίχους παρμένους από κάποιο Βιβλίο της συγκεκριμένης μετάφρασης της Π.Δ., πράγμα που παραδέχτηκε ο σκηνοθέτης όταν τον ρώτησα, με κάποια συστολή μάλιστα επειδή δεν είχε ζητήσει την άδεια από τους εκδότες.

κάτι να προσφέρει. Ήταν ένα διάβασμα με λάθη, άτονο και βιαστικό, σαν ένα βαρετό επί πλέον καθήκον, χωρίς την αίσθηση ότι με τον τρόπο αυτόν βοηθείται το εκκλησίασμα στην κατανόηση των αναγνωσμάτων. Το οποίο εκκλησίασμα, από την πλευρά του, μάταια προσπαθούσε, αν προσπαθούσε, να καταλάβει, όχι βέβαια το αποστολικό ή το ευαγγελικό ανάγνωσμα – αυτά δεν είναι για να τα καταλαβαίνουμε, είναι τα ‘γράμματα’ του παπά και του ψάλτη που δουλειά τους είναι να τα πουν- αλλά να καταλάβει τη χρησιμότητα μιας τέτοιας καινοτομίας που άλλο δεν έκανε παρά να επιμηκύνει τον χρόνο της λειτουργίας. Αυτά ως κατάθεση μιας προσωπικής μαρτυρίας από μία ή δύο ενορίες. Υπήρξαν όμως και άλλες επιβεβαιώσεις, όπως π.χ. ότι ενώ το εκκλησίασμα ήταν όρθιο κατά την εμμελή ανάγνωση του ευαγγελικού αναγνώσματος από το πρωτότυπο, όταν άρχιζε η ανάγνωση της μετάφρασης κάθονταν. Ήταν φανερό ότι δεν είχε προηγηθεί καμιά προεργασία αρκετά πειστική κλήρου και λαού για τη χρησιμότητα αυτής της προσθήκης ¹.

Αντίθετα, όσες φορές άκουσα να διαβάζεται η ίδια αυτή μετάφραση ως κήρυγμα, το αποτέλεσμα ήταν εντελώς διαφορετικό. Ο λόγος είναι προφανής: η γλώσσα του κηρύγματος ήταν πάντα, εκτός εξαιρέσεων, η γλώσσα που μιλάμε. Έτσι και η γλώσσα της μετάφρασης τοποθετημένη στο κήρυγμα γινόταν αποδεκτή. Ήταν η γλώσσα του ιερέα κήρυκα, όχι του ιερέα λειτουργού.

Πέντε χρόνια αργότερα, το 2008, κυκλοφόρησε το *Προφητολόγιον*, με τα λειτουργικά αναγνώσματα από την Παλαιά Διαθήκη, εκτός των Ψαλμών, μεταφρασμένα στα νέα ελληνικά, αυτή τη φορά από το κείμενο των Ο΄, με τυπωμένα αντικριστά κείμενο και μετάφραση και με άφθονες διευκρινιστικές υποσημειώσεις. Τα κείμενα αυτά διαβάζονται συνήθως στους εσπερινούς μεγάλων εορτών, στο πρωτότυπο, από ψάλτες χωρίς καμιά προετοιμασία, χωρίς γνώση της σημασίας τους, βιαστικά και λανθασμένα, προς ένα εκκλησίασμα παντελώς αμέτοχο και αδιάφορο. Οι λίγες ηρωικές προσπάθειες από μέρους εμπνευσμένων ιεραρχών να διαβαστούν τα κείμενα αυτά σε γλώσσα κατανοητή, έγιναν αντικείμενο, αν κρίνω από ένα video που έλαβα και που απαθανατίζει μια τέτοια απόπειρα, φανατικών φωνητικών αντιθέσεων μιας ομάδας παρόντων, με την πρόκληση απαράδεκτης για τον χώρο και για τον

1. Το πιο ανακόλουθο ήταν ότι, ενώ το προφορικό ανάγνωσμα ακολουθούσε την έκδοση του *Εκλογαδίου* με την τελευταία μετάφραση τη Βιβλικής Εταιρείας, στο φυλλάδιο *Φωνή Κυρίου*, η μετάφραση ακολουθούσε προηγούμενη ημιτελή προσπάθεια, γνωστή ως μετάφραση των τεσσάρων Καθηγητών.

χρόνο οχλαγωγίας. Δεν ξέρω αν σε άλλες περιπτώσεις η δεκτικότητα υπήρξε διαφορετική.

Οι διαπιστώσεις αυτές επισημαίνουν μια λειτουργική πραγματικότητα ριζωμένη για αιώνες τώρα στην ελλαδική ορθοδοξία, σε ένα σχήμα όπου μουσική και λόγος συμπλέκονται με κατά κανόνα σαφή υπεροχή της πρώτης (όποιας ποιότητας) έναντι του δεύτερου, και όπου ο ακατανόητος, αποσιωπημένος ή και αλλοιωμένος λόγος είναι περισσότερο αποδεκτός από οποιαδήποτε προσπάθεια κατανόησης και συμμετοχής. Με δεδομένη αυτή τη θλιβερή πραγματικότητα, που συντηρείται και διαφυλάσσεται συνειδητά ή υποσυνείδητα, και που αποτελεί μόνιμη τροχοπέδη σε κάθε προσπάθεια Λειτουργικής Αναγέννησης, διερωτάται κανείς πόση μελέτη και πόση προσοχή απαιτείται για την αντιμετώπισή της. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τον λειτουργικό λόγο, οι διαπιστώσεις αυτές επισημαίνουν και τους ειδικούς παράγοντες που προκαλούν πρόσθετες δυσκολίες στην προοπτική μιας ‘μεταφρασμένης’ Θείας Λειτουργίας.

Ανάμεσα στους παράγοντες αυτούς, θα μπορούσε κανείς να αναφέρει τουλάχιστον τρεις, χωρίς ν’ αποκλείεται η προσθήκη και άλλων, επίσης σημαντικών. Ο πρώτος είναι **η δύναμη της συνήθειας**, που εμφανίζει ως απειλητικό και τραυματικό στοιχείο οτιδήποτε διαφορετικό προς μια καθησυχαστική ψευδαίσθηση ισορροπίας και σιγουριάς. Ο δεύτερος, **το αίσθημα του φόβου** μπροστά σ’ έναν κίνδυνο παρέκκλισης, που προκαλεί σύγχυση ανάμεσα στα ουσιώδη και στα δευτερεύοντα. Ο τρίτος, **η άγνοια** που αλλοιώνει τις αληθινές διαστάσεις των πραγμάτων, και που, όχι σπάνια, δίνει στον εαυτό της το ρόλο του θεματοφύλακα. Έχω την εντύπωση πως αυτοί και άλλοι παρόμοιοι παράγοντες αποτελούν τη γενεσιουργό αιτία αντιστάσεων ετερόκλιτων προελεύσεων.

Το παράδοξο είναι ότι αντιστάσεις προβάλλονται ακόμα και από άτομα ή περιβάλλοντα εντελώς αδιάφορα περί την πίστη και την Εκκλησία, που όμως αρνούνται ν’ ακούσουν οτιδήποτε μπορεί να νομίσουν ότι θίγει τα κατ’ αυτούς παραδεδομένα. Ειδικά μάλιστα προκειμένου για τη γλώσσα, το φόβητρο που ευρέως επισείουν είναι ο κίνδυνος του αφελληνισμού.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικές είναι οι αντιστάσεις ορισμένων διανοουμένων. Ενώ οι ίδιοι, προκειμένου να υποστηρίξουν την υπεροχή της αρχαίας γλώσσας, προβάλλουν αυτάρεσκα ειρμούς κανόνων σπανίου κάλλους αλλά και δυσκολίας, για παράδειγμα: *‘Χέρσον αβυσσοτόκον πέδον Ἥλιος επεπόλευσέ ποτε...’*, αδιαφορούν για τους άλλους, τους βαφτισμένους ωστόσο χριστιανούς, που τέτοιες ή παρόμοιες, ακατανόητες γι’

αυτούς, φράσεις παραμένουν, στις καλύτερες περιπτώσεις, μαγευτικά αινιγματικές ή, για την ανυπόμονη νεότητα, απωθητικές προς κάθε σχετικό με τον χώρο της σωτηρίας τους. Φτάνουν μάλιστα κάποτε οι διανοούμενοι αυτοί σε απαράδεκτα ελιτίστικες θεωρίες, πως τάχα η Εκκλησία δεν είναι για τους πολλούς, πως όσοι πραγματικά θέλουν μπορούν να μάθουν αρχαία ελληνικά, που, κατ' αυτούς, δεν είναι καθόλου νεκρή γλώσσα αλλά ζωντανή (!)¹, πως αγράμματοι καλόγεροι πιστεύουν πολύ περισσότερο από μορφωμένους, και άλλες παρόμοιες εύκολες και αβασάνιστες απαντήσεις, που καθόλου δεν ανταποκρίνονται στα ζωτικά και για καιρό παραμελημένα πραγματικά προβλήματα του χριστεπώνυμου λαού μας.

Τι προοπτικές μπορούν, λοιπόν, να έχουν οι προσπάθειες για μια Λειτουργική Αναγέννηση μπροστά σε τόσες και τέτοιες αντιστάσεις;

Είναι προφανές ότι θα χρειαστεί ένα στάδιο συστηματικής προετοιμασίας του εκκλησιάσματος, κυρίως από μέρους του κλήρου, κατάλληλα προπαιδευμένου και εφοδιασμένου με το ανάλογο έντυπο υλικό. Αυτή η προετοιμασία, με κριτήρια εκκλησιολογικά, θα αποβλέπει στη σταδιακή ενημέρωση του λαού του Θεού για την ανάγκη συμμετοχής του στη λατρεία. Ας μην ξεχνάμε ότι σ' αυτήν ακριβώς τη γενικότερη και ουσιαστική ανάγκη συμμετοχής των πιστών στη λατρεία και ιδιαίτερα στη Θεία Λειτουργία είχε ενταχθεί και το θέμα της λειτουργικής γλώσσας.

Οι προσπάθειες αυτές νομίζω πως θα πρέπει, εκτός από τους εκκλησιαζόμενους, να στοχεύουν και στους άλλους εκείνους συνανθρώπους μας που, καταστάσεις όπως αυτές που προαναφέρθηκαν, τους κρατούν μακριά από κάθε εκκλησιαστική εκδήλωση. Και δεν είναι ν' απορεί κανείς γιατί, αφού ο βαπτισμένος ως νήπιο χριστιανός, αν δεν έτυχε να έχει τον κατάλληλο ανάδοχο και αν το οικογενειακό περιβάλλον δεν ήταν σε θέση να τον κατηχήσει έστω και στοιχειωδώς, οι πιθανότητες να εξελιχθεί σε συνειδητό χριστιανό είναι ανθρωπίνως μηδενικές. Δεν αποκλείεται όμως, για διάφορους λόγους, έστω και μόνο κοινωνικούς, να βρεθεί στο εκκλησιαστικό περιβάλλον. Εκεί ο ρόλος του κλήρου είναι καίριος. Αν πρόκειται για το μυστήριο του Βαπτίσματος ή του Γάμου, ή για τη νεκρώσιμη Ακολουθία,

1. Χωρίς να διακρίνουν πως άλλο πράγμα είναι η συνέχεια της γλώσσας (το γεγονός ότι έχουμε και στη σύγχρονη γλώσσα λέξεις και τύπους της αρχαίας), και άλλο η εξέλιξη της γλώσσας μέσα στους αιώνες και η συνεχής αναδημιουργία της. Χαρακτηριστικό το απόσπασμα από τον *Διάλογο* του Σολωμού ανάμεσα στον Ποιητή και στον Σοφιολογιώτατο σχετικά με τον παράγοντα του χρόνου πάνω στη γλώσσα. Αυτός άλλωστε ο παράγοντας κάνει και τις μεταφράσεις να χρειάζονται αναθεώρηση ύστερα από ορισμένες δεκαετίες, όπως αυτή που γίνεται τώρα από τη Βιβλική Εταιρεία στην μετάφραση της Καινής Διαθήκης. Πρόκειται για μια ευκαιρία ανανέωσης της γλώσσας, αλλά και για την επισήμανση παροραμάτων που είχαν πιθανώς διαφύγει, όπως είναι φυσικό σε όλα τα ανθρώπινα έργα.

μπορεί και μόνο η σωστή τους τέλεση ν' αποτελέσει ευκαιρία κατήχησης. Πολύ περισσότερο αν υπάρχει το κατάλληλο έντυπο υλικό, έτσι τυπωμένο που να δείχνει τους σταθμούς στην πορεία των τελουμένων, να εξηγείται η σημασία τους και να δίνεται το κείμενο της Ακολουθίας στο πρωτότυπο και σε μετάφραση. Στις Ακολουθίες αυτές, πολλές ευχές μπορούν να λέγονται μεταφρασμένες, αλλά με τον κατάλληλο, επικοινωνιακά σωστό, τρόπο ανάγνωσης, και ίσως ύστερα από συνεννόηση με τους ενδιαφερόμενους.

Κάτι ανάλογο θα μπορούσε να προταθεί στους κληρικούς και για τη Θεία Λειτουργία. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, να δοκιμαστεί ένα είδος κατατόπισης του εκκλησιάσματος από τον ιερέα, σταδιακά, στα κυριότερα σημεία της πορείας της Λειτουργίας, και με την ευκαιρία αυτή να εξηγεί τον ρόλο και των λαϊκών στα τελούμενα, πως είναι δηλαδή και αυτοί που, μαζί με τον κλήρο, προσφέρουν ως μέλη ζωντανά της Εκκλησίας τη Θεία Ευχαριστία. Αυτό μπορεί σε πολλούς να δημιουργεί αισθήματα ευθύνης στην οποία δεν μπορούν ή δεν θέλουν ν' ανταποκριθούν. Είναι όμως μια ευκαιρία μοναδική για τους εκκλησιαζόμενους να μάθουν τι νόημα έχει η παρουσία τους εκεί. Μπορεί επίσης ο ιερέας να διευκρινίζει στο εκκλησίασμα σε ποια σημεία μπορούν οι πιστοί να συμμετέχουν, ψάλλοντας ή διαλεγόμενοι με τον λειτουργό. Συχνά ακούει κανείς φιλακόλουθους λαϊκούς να ψέλνουν αδιακρίτως μέρη του ψάλτη και εκφωνήσεις του ιερέα ή του διακόνου, που δεν τα ξεχωρίζουν, αφού όλα λέγονται ψαλτά. Και μέσα στη γενική σύγχυση, αντί συμμετοχής, ακούγεται τα τελευταία χρόνια εκείνο το προσκοπικό *όλοι μαζί*, που πολλοί ιεροψάλτες με πολύ ζήλο το τηρούν, που όμως είναι σαν να επιτάσσει τη συμμετοχή των λαϊκών σε ένα ή δύο μόνο σημεία της Λειτουργίας, αποκλείοντάς την από τα υπόλοιπα. Ουσιαστικός όμως ακρωτηριασμός της Λειτουργίας παραμένει η σιωπηρή και πίσω από το βήλο της Ωραίας Πύλης ανάγνωση των ιερατικών ευχών. Τι νόημα μπορεί να βρει ακόμα και ο πιο καλόπιστος εκκλησιαζόμενος σε εκφωνήσεις δευτερευουσών προτάσεων, ανεξάρτητων μεταξύ τους και άσχετων προς τα προηγούμενα και τα επόμενα. Ακόμα και στις ελάχιστες εξαιρέσεις όπου ο λειτουργός απαγγέλλει τις ευχές αυτές με σχετικά ακουστή φωνή, έρχεται ο φωνητικός ζήλος των ψαλτών να επισκιάσει κάθε ίχνος νοήματος που θα έδιναν οι ευχές αυτές σε ένα μικρό έστω ποσοστό πολύ προσεκτικών και με οξεία ακοή εκκλησιαζομένων, που βέβαια θα ήταν και σε θέση να καταλάβουν το νόημά τους. Αντίθετα, η εναλλαγή των ευχών από μέρους του λειτουργού και των ύμνων από μέρους των ψαλτών, και όχι η επικάλυψή τους, θα ήταν κάτι πολύ εύλογο και καθόλου δύσκολο να επιτευχθεί. Εκτός από την αίσθηση

της συνέχειας που θα δινόταν έτσι στη λειτουργία, θα μετείχε το εκκλησίασμα και σε όλο το νόημα της Θείας Οικονομίας και της εσχατολογικής διάστασης της Θείας Ευχαριστίας.

Αυτές οι ευχές είναι μάλιστα το μέρος εκείνο της λειτουργίας που θα προσφερόταν ανώδυνα σε μετάφραση, χωρίς να προσκρούει σε μια διαφορετική συνήθεια, αφού το αυτί δεν είναι σχεδόν καθόλου συνηθισμένο σ' αυτές.

Παρ' όλο το πλήθος των σημείων που δείχνουν πως ίσως δεν είναι ακόμα καιρός για μια γενικευμένη Λειτουργία σε μετάφραση, η ποιμαντική επαγρύπνηση και η πρόνοια για τις επόμενες γενεές υπαγορεύει ασφαλώς τη σοβαρή ενασχόληση με το θέμα αυτό. Θα μπορούσαν για παράδειγμα ν' αποτελέσουν τέτοιες μεταφρασμένες, εν μέρει ή εν όλω, Λειτουργίες, πειραματικές εμπειρίες μεταξύ νέων, με απλουστευμένη ή προτεινόμενη από τους ίδιους μουσική, και σε κατάλληλες για την περίπτωση ώρες. Δεδομένων μάλιστα των δυσκολιών που εμφανίζει από τη φύση του ένα λειτουργικό μεταφραστικό εγχείρημα, και της ταχύτητας με την οποία η τεχνολογία δημιουργεί για τις νέες γενιές καινούργιες απρόβλεπτες προοπτικές, η εργασία αυτή δεν θα πρέπει πια ν' αναβάλλεται. Σε κάποια στάδια, το προϊόν αυτής της μεταφραστικής προσπάθειας μπορεί να τίθεται στην κρίση ομάδων νέων και να συζητούνται οι παρατηρήσεις και οι προτάσεις τους. Η συμμετοχή τους σ' ένα τέτοιο έργο θα γίνει γι' αυτούς μια αφορμή κατήχησης και εισόδου, με τρόπο δημιουργικό και όχι παθητικό, στη ζωή της Εκκλησίας. Ας το ευχηθούμε.